

Risto Eräsaari

Inkluusio, ekskluusio ja integraatio sosiaalipolitiikassa Kiistakysymysten kartoitusta

”Ekskluusio on länsieurooppalaisten yhteiskuntien itsekuvauksen kaava, jota on alettu käyttää 1960-luvulta, voimallisemmin 1990-luvulta lähtien ja jolla osoitetaan teollisen modernin edistylupauksiin liittyvien harhaluulojen raukeamista”. (Lutz Leisering 2004, 261)

Miten tähän on tultu?

Käsitteenä sosiaalipolitiikka syntyi 1800-luvulla Saksassa, tuli laajasti käyttöön vasta toisen maailmansodan jälkeen ja esimerkiksi Britanniassa ja Ranskassa saavutti todella vaikutusvaltaisen aseman vasta 1970-luvulla. Useiden tulkitsijoiden mukaan sosiaalipolitiikka on vastaus valtion ja yhteiskunnan erottamisesta syntyneeseen sosiaalisen integraation ongelmaan. Pääosin taloudesta muodostuvan yhteiskunnan nähtiin aiheuttavan hallitsemattomuutta ja ongelmia. Erillistyneiden sfäärien analyysia kehittivät varsinkin Talcott Parsons ja Niklas Luhmann. Yhteiskunnan rakenteellisen ja funktionaalisen eriytymisen ongelmaksi he nimesivät sen, että kaikki ihmiset eivät kykene osallistumaan yhteiskunnan järjestelmien toimintaan. T.H. Marshalliin vedoten tätä alettiin kutsua inklusion ongelmaksi.

Hyvinvoinnin ja oikeuksien standardien käyttöönoton myötä sosiaalipolitiikasta tuli yksilöllistyneen yhteiskunnan koko väestön politiikkaa. Monet (Joachim Israel, Jacques Donzelot, Franz-Xaver Kaufmann, Claus Offe jne.) vierastivat uutta hyvinvointivaltion käsitettä ja näkivät perustavaa laatua olevia ongelmia hyvinvointikoneiston toiminnassa. Pekka Kuusessa se herätti ”navettamaisia mielikuvia hyvin syötetyistä navettaihmisistä” eikä se enää tuntunut edellyttävän ”kaikkien kansalaisten pääsevän verraten tasapuolisesti hyvinvoinnista osalliseksi” (Kuusi 1963, 130). Mitään uutta yhteiskunnan yhtenäisyyttä tai järjestysten integrointitapaa ilmaisevaa sosiaalipolitiikan kä-

sitettä ei eurooppalaisessa ajattelussa ilmaantunut. Siitä, että hyvinvointivaltio on inklusion instrumentti ja yhteiskunnassa on paljon erilaista eksklusiota, tuli uusi normaalitila. Yhteiskunnan konstituution ja differentiaation käsitteilyn sijasta oli vain erilaisia demokratiaa, markkinoita ja valtiota yhdisteleviä enemmän tai vähemmän rytmikkäistä iskusanoja (Leisering 2003, 177). Tämän nimeämättömyyden keskellä yhä elämme. Tosin on muistettava, että sosiaalipolitiikassa on myös ekonomistisia tutkimussuuntauksia ilman yhteiskuntaa sekä pyrkimyksiä operoida suppealla talouden käsitteellä koko yhteiskunnassa sekä siirtää siihen perustuva rationaalinen kalkylointi aloille, jotka eivät ole taloutta.

Yhteiskunnan yhtenäisyyttä ilmaisevan sosiaalipolitiikan käsitteen puuttumisen ajatellaan nykyään viittaavaan vaikeuksiin tunnistaa ja ymmärtää sosiaalipolitiikan *sisäistä voimaa*. Saksassa sosiaalipolitiikan voimaan yhdistyi aina normatiivinen ja rakenteellinen sivumerkitys. Ranskassa solidaarisuudella on ollut vahva vaikutushistoria. Sekä asianajajat että kriitikot ovatkin näissä maissa arvostelleet hyvinvointivaltion kykyä saada aikaan vaikutuksia yksilöiden elämäkäytännöissä. Sosiaalipolitiikan sisäisen dynamiikan ymmärtämistä vaivaava hajanaisuus ja epäselvyys eivät nykyään enää ole samalla tavalla kuin aikaisemmin pahan mielen aiheuttaja (ks. Eräsaari 1990). Nykyään se ymmärretään itsepintaisista pidäkkeistä irtoamiseksi. Juuri *sosiaalisen avoimuus ja muutettavuus* nähdään sosiaalipolitiikan sosiaalisen sisällöksi. Tämä aiheuttaa ehkä kuitenkin ongelmia niille, jotka haluavat pitää kiinni normatiivisesta, kognitiivisesta tai professionalisesta orientaatiosta.

Kaikkien hyvinvointivaltioiden profiilissa heijastuu niiden historiallisten kokemusten välittämä ongelmatietoisuus: Saksassa työväenkysymys, Englannissa köyhyys, Ruotsissa eriarvoisuus, Ranskassa perhe. On myös sanottu, että ”jokainen yhteiskunta konstruoii omasta tulevaisuudestaan tarinan, jota se päivittää ja jossa on kätkeytyä sen oma politiikkaymmärrys” (Oakseshott, ks. Koikkalainen 2005, 104). Suomessa on miltei koko yliopistollisen sosiaalipolitiikan ajan seurattu Britannian köyhyyspainotteista ja pohjoismaista eriarvoisuudesta kertovaa traditiota. Samalla on kiinnitytty ajattelutraditioihin, joissa erottelu valtio vs. yhteiskunta ei – tosin eri syistä – ole sovellettavissa. Ensiksi mainitussa on vallalla roomalaiseen oikeuteen nojaava yksityisen ja julkisen erottelu sekä kansalaisyhteiskunnan luottomieheksi viimeistään John Locken toimesta nostettu *government* (ei valtio). Jälkimmäisessä taas interventionistisen valtion ei koskaan ajateltu erottautuneen yhteiskunnasta. Kuten hyvin tiedetään, Ranskassa niiden suhde on ambivalentti. Siellä on vahvan valtion ja hallinnon traditio, mutta yhtenäisyyden odotetaan tulevan koko yhteiskunnan kautta. Yhteiskuntaa koossa pitävä solidaarisuus on peräisin kulttuuriksi käsitetyistä kansakunnasta.

Sosiaalipolitiikan tutkijoiden keskusteluissa on nähtävissä hämmentynyt varovaisuus. Niissä pysytään kunnioitettavan välimatkan päässä monimutkaisia vaikutuksia ja moninkertaisia yhteyksiä valottavista käsitteistä. Jopa yhteiskuntapolitiikkaa eli järjestysten integrointia koskevassa keskustelussa yhteis-

kunnan käsite on jätetty sivuun ja lähdetty seuraamaan itsekuvauksen kaavan käyttöön tarkoitettuja teknisesti ymmärrettyjä termejä koskevia keskusteluja, jolloin on implisiittisesti luovuttu kaikesta teoreettisesta koherenssista. Kun kaiken lisäksi yritykset saada myöhäismodernit identiteetit yllätetyksi itse yhteiskunnallisuuden teosta ovat toistuvasti epäonnistuneet, yhteiskunnan havainnot ja kuvaukset ja siten myös integraation teemojen käsittely ovat loppuneet kokonaan.

”Sosiaalinen” aikalaiskysymyksenä

”Sosiaalinen” on aikalaiskysymys. Se on julkisen keskustelun pääkysymys. Se on tutkijoiden keskuudessa kaikkein tärkein kysymys. Mutta se on myös kysymys, joka muuttuu alituisesti, joka saa monia muotoja ja muunnoksia ja jonka taustaproblematiikkojen ajankohtaistuminen paljastaa laiminlyöntejä teorian ja tutkimuksen alueelle. On todella olemassa muitakin ja paljon monimutkaisempia kysymyksiä kuin kysymys siitä, pitäisikö olla enemmän valtiota vai vähemmän valtiota. Tähän tilanteeseen sukeltaa *uudesta sosiaalipolitiikasta* jo 1960-luvun lopulla kirjoittaneen Jorma Sipilän teos ”*Sosiaalisen ongelmien synty ja lievittäminen*” vuodelta 1979. Siinä esitettiin uusi tulkinta silloisen käsityksen mukaan rajussa kasvussa olevista sosiaalisista ongelmista, niiden alkuperästä, vaikutusmekanismeista ja tutkittavuudesta.

Oma tulkintani teoksen ydinteemoista (ks. Sipilä 1979, 14, 15, 21, 23, 26, 42, 54) on seuraava. Sosiaalisten ongelmien ”yleisnimikkeitä ovat köyhyys, avuttomuus ja poikkeavuus”. Niihin liittyy ”keskeisesti syrjäytymisen käsite” – se on tosin ”heikohko vastine ruotsinkieliselle ilmaisulle *utslagning*”. Köyhät, avuttomat ja poikkeavat ”syrjäytetään tai syrjäytyvät osista yhteisöelämää”. Samalla ”syrjäytyminen saattaa olla eräs syy näiden sosiaalisten ongelmien syntyyn tai syvenemiseen”. Tässä näkemyksessä sosiaalipolitiikan käsittelemien sosiaalisten ongelmien sisällöstä lausutaan julki ajatus, jonka mukaan ”ulkoinen uhka ei enää sanele sosiaalisten ongelmien määrittelyä”. Uudessa konstellaatiossa ”kuvastuu hyväosaisten hegemonian murtuminen” sekä se, että ”hyväosainen mallikansalainen ei ole enää entisessä määrin turvassa selviytymisvaikeuksilta”.

Pelkistän suoraviivaisesti kolme Sipilän esittämää toisiinsa kietoutuvaa lopputulemaa. *Ensimmäinen* liittyy uusiin sosiaalisiin ongelmiin: ”hyvinvoinnin määritelmän sietäisi olla herkkä myös sosiaalisten ongelmien syille”. *Toinen* liittyy syrjäytymiseen: työnjaon (”kokonaiset ihmiset kohtaavat harvoin”), liikkuvuuden (kun yksilöstä tulee yhteiskunnan perusyksikkö, ”atomisoituminen puhkeaa todella kukkaan”) ja vallan puutteen (”ihmisiä erottavien tekijöiden rinnalla heitä yhdistää pako todellisuudesta”) vaikutuksesta yhteiskunnallistuminen muuttuu negatiiviseksi. *Kolmas* liittyy yhteiskuntatieteeseen: yhteiskuntatiede on heikolla tolalla, koska sen ”maailmankuva sisältää muutamia keskeisiä rakenteita ja joukon taustatekijöitä, joiden peittoon jää unohduksiin suurin osa elämän todellisesta vaihtelevuudesta”. Nämä voitaneen tiivistää johdopäätökseksi, jonka avaintermit ovat ”sisäiset” sosiaaliset ongelmat, ”negatii-

vinen” yhteiskunnallistuminen ja ”tyhjentyneet” yhteiskuntatiede.

Johtopäätös on hätkähdyttävän ajankohtainen. Sosiaalisten ongelmien alkuperän arviointi saa ansaitsemaansa uudelleenarviointia (ks. Helén 2005), yhteiskunnallistumisen muodot ovat uuden keskustelun kohteena (ks. Lash 2005) ja yhteiskuntatieteen kriittisissä itsearvioissa juuri ”sosiaalisen maailman ymmärrettävyys” (Wagner 2001a, 161) on nostettu avainkysymykseksi. Osallistunkin seuraavassa mielelläni noita kolmea kysymystä ja niiden horisontissa aukeavia teemoja koskevaan keskusteluun. Esitän muutamista tulkinnoista muodostuvia pieniä teoreettisia luonnostelmia, joita kutsun kiistakysymysten kartoitukseksi. Samalla kuitenkin käänän järjestyksen siten, että lähdän yhteiskuntatieteestä, tarkastelen sen jälkeen syrjäytymistä ja keskustelen lopuksi integraatiosemantiikasta.

Keskustelun taustaoletuksia

Janus-lehti. Kukaan ei ole koskaan kirjoittanut Janukseen yhteiskunnan käsitteestä. Ei yhteiskunnasta vaikutusyhteytenä, ei yhteiskunnasta historiana, joka kertoo sosiaalisen elämän rajoittamisesta tai sen edistämisestä, mutta ei myöskään yhteiskunnasta sosiaalisina muotoina, jotka vain tapahtuvat. Ehkä yhteiskunnan erityyppisten pakkokeinojen vaikutukset erilaisiin kategoriointeihin, määrittelyihin ja järjestytyyleihin on se erityinen mekanismi ja tema-alue, joka nostaa ”yhteiskunnan” tutkimuksellisenä kysymyksenä etualalle. Sen johdosta nimittäin kohtaamme instituutiot, sfäärit, järjestykset, monimutkaiset päätökset, representaatiot ja toisen asteen tarkastelut *tiedollisina* (epistemologisina) kysymyksinä. Ehkä siis juuri tässä mielessä – eikä esimerkiksi abstraktina muistutuksena ”yhteiskunnallisista yhteyksistä” – sosiaalipolitiikan ja sosiaalityön tutkimusaloilla ”yhteiskunnan” ymmärtäminen asettaa ratkaisevan tärkeitä ehtoja sosiaalisen sisällön, normatiivisen orientaation, toiminnan, kykyjen ja taipumusten ja lopulta ihmisten elämäkäytäntöjen ymmärtämiselle.

Integroitu kuvaus. Valistusajattelijat vakiinnuttivat harmonisista odotuksista rakentuvan käsityksen, jossa yhteiskunta kehkeytyy järjen säätelemästä tasapainoisesta ja säädyllisestä kokonaisuudesta, kun taas sen jälkeisessä maailmassa ja moderniteetin ehtoja kohtaavassa ajattelussa omalle historialle ja omalle ajattelulle on suotu mahdollisuus ajatella toisin. Edellisessä tapauksessa kokonaisuuden antaa *sympatia*, jälkimmäisessä tapauksessa *subjekti*. Mutta subjektin antamat erilaiset järjestykset (Boltanski & Thévenot 1999) on integroiva yhteiskuntapoliittisia päätöksiä ja ratkaisuja varten. Minkälaista informaatiota tarvitsemme asioista ja ilmiöistä, voidaksemme antaa sellaisena kuvan olosuhteista ja ehdoista, että se voidaan hyväksyä kuvaukseksi yhteiskunnan tilanteesta?

Hvinden ja Luhmann. Lähimmäksi yhteiskunnan kuvaamisen problematiikkaa on päästy Januksen kahdessa käänösartikkeleissa. Björn Hvinden (2000) epäili – paneutuen erityisesti yhteiskunnan horisontaalisia ja vertikaalisia kuvauksia koskevaan keskusteluun – sosiaalipolitiikan omaksuneen syrjäytymisen selittämisyrityksissään yhteiskuntakuvauksensa perusainekseksi

sosiologian hylkäävät vanhentuneet käsitteet. Niklas Luhmann (1994) taas painotti yhteiskunnan paradoksaalista konstituutiota. Kyse on siis *itse* tuotetuihin elementteihin perustuvasta ”itsekuvauksesta”. Sille, mitä yhteiskunnassa sanotaan yhteiskunnasta, ei voi olla mitään ulkopuolista kuvausta. Niinpä yhteiskunnassa ei ole ”ainuttakaan elintä, joka kykenisi ohjaamaan muutosta toivotun kokonaistuloksen suuntaan”. Yhteiskunnan esityksen (representaation) ongelma on sosiaalipoliitikassa ratkaistu erilaisten mallien, suunnittelun ja itse sosiaalipoliittisen järjestelmän avulla. Minkälaisien oletusten varaan niiden itsekuvaukset rakentuvat ja miten niiden kehukset ovat muuttuneet? Ennen kuin pääsen seuraamaan tätä johtolankaa, kerron vielä lyhyesti teoriakeskustelun koordinaateista yhteiskunnan käsitteen suhteen.

”*Yhteiskunta*” *teoriakeskustelussa*. Yhteiskunnan käsitettä ja kuvaamista koskevassa keskustelussa on *ensiksikin* muistutettu, että varottava ”yhteiskunnan” illuusiota. Yhteiskunta ei ole mikään lain, uskonnon, talouden tai teknologian kaltainen tiheä tekijä tai vahva selittäjä. Se ei siis selitä mitään vaan se itse – sen olemassaolo – on asetettava selitettäväksi (ks. Latour 2005). *Toiseksi* voi varmuudella sanoa, että nyky maailman sosiaalisten suhteiden ja muotojen tulkitsijan on tarpeellista tuntea Georg Simmelin esittämät aprioriset ehdot subjektin yhteiskunnallistumiselle (toisen näkeminen sosiaalisena tyyppinä; vuorovaikutuksellisuus; funktionaalinen paikka) sekä erityisesti korostus, jonka mukaan sosiaaliset suhteet eivät edellytä ”merkityksellistä toimintaa” eivätkä siten palaudu weberiläiseen sosiaalisen toiminnan käsitteeseen. Simmel ei puhu yhteiskunnasta substanssina, vaan yhteiskunnan muodoista ja eriytymisestä, eikä hänelle ole olemassa mitään yhteiskuntaa sinänsä (Noro 2005, 15-16; vrt. Lash 2005). *Kolmanneksi* on tarpeellista ottaa etäisyyttä kymmeniä vuosia käytyyn keskusteluun yhteiskuntatieteen rapautuvasta yhteiskuntapoliittisesta relevanssista. Toistuvasti väitetään ilman ainuttakaan uutta ideaa kuinka yhteiskuntatiede on hävittänyt yhteiskunnan, kadottanut täten tutkimuskohteensa ja siten myös kykynsä ja taitonsa toimia yhteiskunnan ”sisäisenä ulkopuolisena” (Kangas 2001) kuvaajana. *Neljänneksi* yhteiskunnallisuudesta kiinnostuneen keskustelijan on oltava sekä valmis toteamaan että ”yhteiskuntaa ei ole” että etsimään ”yhteiskuntaa” muun muassa ”toimijaorientaatioista” (Boltanski), ”taruista ja spektaakkeleista” (Debord; Maffesoli), ”sfääreistä ja osista” (Tyrell; Sloterdijk), ”differentioitumisesta” (Schwinn), ”virtuaalisesta” (Knorr Cetina), ”välityksistä ja koetuksista” (Latour), ”kaksoissignifikaatiosta” (Wagner). Yhteiskunnan voi siis *viidenneksi* aivan hyvin ymmärtää vaikutusvaltaiseksi ratkaisemattomaksi arvoitukseksi. Se on tuottanut moderniin yhteiskuntaan syvälle juurtuneen ”representaatiokriisin”. Yhteiskunnasta on tullut ikuisuus kysymys, jonka vaikutukset heijastuvat kaikille elämänaloille (Wagner 2001, 79).

Yhteiskuntatiede

Yhteiskuntatieteen tehtävä. Mikä muu voisikaan olla yhteiskuntatieteen tehtävänä kuin yhteiskunnan, instituutioiden ja organisaatioiden kuvaaminen. Ny-

kyään tämä ei kuitenkaan oikein suju ellei opita näkemään yhteiskuntatieteellisen tiedon ja ”yhteiskunnan aina jo muuttuneen luonteen” (Wagner 2001a, 85) dynaamista yhteyttä. Rakenteelliset muutokset nimittäin vaikuttavat säännönmukaisesti yhteiskuntakuvauksiin aiheuttaen sekä historiallisesti uusia yhteiskuntakokemuksia että kollektiivisen järjestyksen häiriöitä. Sosiaalipolitiikassa tämä ovat erityisen havainnollisesti näkyvillä. Tämä on todellisuus, joka on otettava lähtökohdaksi. ”Millä ihmeen muulla tavalle meille tarjoutuisi mahdollisuus puhua solidaarisuudesta väitetyn ’hyvinvointivaltion kriisin’ ja sen asiantuntijaperustaisesti hallinnoidun sosiaalipolitiikan jälkeen”, huudahtaa Wagner (2001, 85).

Arkhimeden piste. Lisääntyvä tietoisuus siitä, että yhteiskuntakuvauksen konstruomiseksi ei ole olemassa mitään objektiivisena kokoomamekanismina toimivaa Arkhimedeen pistettä ei ole vain myötävaikuttanut aiemman tiedon kyseenalaistamiseen. Se on myös pakottanut ajattelemaan yhteiskuntakuvauksien olevan ”toisella tavalla mahdollisia”. Tämä on samalla merkinnyt sitä, että moderni yhteiskunta on ”kadottanut luottamuksen itse kuvauksiensa oikeellisuuteen” (Luhmann 1992, 7). Itsekuvauksen muotoja Gunnar Myrdaliin ja Raymond Aroniin asti jäljittänyt Leisering (2004, 239-240) on löytänyt näyttöä siitä, että tutkijat ovat alaluokkaa (underclass) ja edistyksen illuusiota tarkastellessaan varoittaneet tulossa olevasta ”sosiaalisesta vajoamisesta” sekä painottaneet sitä, että hyvinvointivaltion vaikutukset tulevat aina ”sellaisten sosiaalisten prosessien tuloksena, joihin ihmiset itse osallistuvat” (Myrdal 1960, 62). Ekskluusion ja inklusion ”juuret” ovat tällaisissa kuvauksissa ja tällaisissa tarinoissa. Tämä sanapari on otettu avuksi yhteiskunnan esityksen ongelman ratkaisemiseksi. Ekskluusio ei siis ole ”ongelma” eikä inklusio sen ”ratkaisu”. Inklusioparadoksilla Leisering (2004, 239) tarkoittaakin sitä, että ”mitä pitemmälle inklusion ymmärretään kehittyneen, sitä enemmän kohdataan entuudestaan tuttuja ja uusia ekskluusion muotoja ja ryhdytään tematisoimaan niitä”. Ekskluusion yhdistäminen dramaattiseen käänteeseen, kalvavaan epävarmuuteen tai suureen hämmennykseen johtuu näin ollen omaksutusta kuvaustavasta ja sen ympärillä käydystä keskustelusta. Mutta meillä on lupa suunnata katsemme kaavan sijasta omiin historiallisiin kokemuksiimme, niiden mahdollistamaan tulkinnallisen tilaan ja siinä määriteltyihin ja kohdattuihin ehtoihin. Lyhyesti tämä voidaan ilmaista sanomalla että yhteiskuntakuvauksista on tullut *kontingenteja*. Mutta mitä itsekuvauksen ominaislaaduksi yhdistetty kontingenssi sitten oikein merkitsee? Ei yhteisöjen kuolemalla, atomisoivalla individualismilla ja fragmentoivalla eriytyemisellä määriteltyä pesssimismä, vaan vaihtoehtoista tapaa tulkita arvojen, sosiaalisten suhteiden ja esitettävyyden muutoksia, Hans Joas (2004, 394) arvelee.

Kontingenssi ja yhteiskunta. Kontingenssi tarkoittaa sitä, että itsekuvaus ei ole sidottu välttämättömään eikä mahdollittomaan, vaan ymmärretty toisin mahdolliseksi ja toisin ajateltavissa olevaksi. Itsekuvaukset saavat olennaisia piirteitä kontingenssietoisuudesta, todellisuuden ja mahdollisuuden välisestä oikullisesta jännitteestä. Se on houkuttelevaa tulkita yhteiskunnan

omaan mahdollisuushorisonttiin eikä vain toimivan subjektin rationaaliin valinnanmahdollisuuksiin liittyväksi asiaksi. Itsekuvauksensa oikeellisuuteen luottamuksensa kadottanut yhteiskunta ei ainakaan kaikissa asioissaan joudu kohtaamaan itseään ja odotuksiaan aikaisempaan ymmärrykseensä tukeutuvassa, oletettavasti jo ahtaaksi käyneessä näköpiirissä ja näin ollen myös sen avulla tavoittamattomissa olevassa tulevaisuudessa. Tällaisen itsekuvauksen kontingenssin ymmärryksen avulla mahdollisuudet eivät ole ajateltavissa pelkiksi ehdoiksi tai edellytyksiksi, vaan ne ovat *aktuaalisuuksia* (Latour 2005). Ne eivät tiivisty järjestyksen ongelmiksi tai rajaudu integraation ongelmaksi, vaan niistä on tullut kontingenssin ongelmia (Joas 2004, 394). Niiden sisältö kehkeytyy saavutettavuuden ja väistämättömyyden mahdollisuuksista, jotka avautuvat mahdollisuutena tehdä yhteiskunnan käsitteellisiä kehyksiä (differentiaatiota, rationaalisuutta, instituutioita, metaforia, malleja) ymmärrettäväksi (Makropoulos 2004). Voidaan puhua pelkäksi moninaisuuden sietokyvyksi palautumattomista polymorfioista eli tapahtumien moniaineisisista käytännöistä, hajaantuneista toimintavaoista sekä moninkertaisista kehityspoluista.

Hallinnan kontingenssi. Modernin yhteiskunnan jokapäiväisessä elämässä ollaan kuitenkin ärtyneen epätietoisia siitä, miten yhteiskunnan järjestyksen ja hallinnan edellyttämä mallintaminen tai sen tarvitsemat laajakantoiset päätökset voisivat toteutua (Thrift 2005). Mistä tämä ärtymys sitten johtuu? Miksi uudet ideat kuten esimerkiksi ”systeemiäly”, ”emergenti tieto” tai ”flexicurity” tai miksi koko uusi mobilisointia ja innovointia painottava ja havaintoja yhä uusiin erotteluihin ja jakoihin kiinnittävä sanasto ei riitä tuomaan hyväksyttävää järjestystä? Miksi erilaisina ”pääomina” esitetyt luottamuksen, uusien velvollisuuksien ja uuden vapaustietoisuuden kaltaiset sosiaali-integraation palauttamisyrietykset herättävät aidon tunteisen kiinnostuksen ja virittävät uusia odotuksia, mutta lopulta näyttävät jäävän postliberaaleiksi unelmiksi, ja vasta ”itse yhteiskunnan” tuomat tulokset kelpuutetaan ”kestävän” kategoriaan?

Kontingenssin mallintaminen. *Joko* ei riittävästi tunneta tai ymmärretä sitä kuinka kulttuuri, kansallisuus ja toiminta säätelevät yhteiskuntaa, vaikuttavat orientaatioiden, instituutioiden sekä kykyjen muodostumiseen sekä täten sosiaalisten kokonaisuuksien muotoutumiseen *tai* sosiaalisia kokonaisuuksia ei kerta kaikkiaan ole. Niiden puuttuessa ”hallinnan edellyttämä mallintaminen onkin toteutettava *oletetun* sosiaalisen kokonaisuuden konstitutiivisten periaatteiden pohjalta” (Siikala 2005, 28). Toisaalta yhteiskuntatodellisuuden ymmärrettävyyttä lisäämään tarkoitettut mallit eivät ole peräisin todellisuudesta, vaan ne ovat vain sanovinaan jotakin siitä. Tämä on mahdollista juuri siten, että mallit on muokattu todellisuuden ”tietoisesti idealisoiduiksi konstruktioiksi” (Becker 1998, 869). Nämä olettamuksiin perustuvat periaatteet eivät siis voi olla mitään mekaanisia ohjeita tai reseptejä, vaan ne todella ovat epäsuorasti ilmaistuja oletuksia tai erityistä täsmentävää tulkintaa tai artikulaatiota vielä odottavia otaksumia. Omalta osaltaan tämä kertoo siitä, etteivät yhteiskunnat ole sitä miksi dominoivat diskurssit ne kuvaavat. Tämä voi johtua sekä yhteiskunnan muutoksesta että viallisesta diskurssista. Joka tapauksessa

sisäisten ja ulkoisten, julkilausuttujen ja virallisten, näkyvän ja artikuloitavan suhteiden (Deleuze 1992, 34-44) tarkastelu auttaa näkemään miksei voi olla substantiaalista yhteiskuntaa.

Yhteiskunta pikakuvauksena. Bruno Latourin (2005) mukaan yhteiskunta ei ole asioille tai ilmiöille selityksen antava varasto, omaisuus tai pääoma, vaan ”keston, lujuuden ja jatkuvuuden tuottavat itse yhteiskunnan kesto, lujuus ja jatkuvuus”. Yhteiskunnan yhteiskuntaa mahdollistava ihmevoima perustuu siis mielenkiintoiseen tautologiaan. Se generoituu itsestään ja siksi kyse on – kuten Cornelius Castoriadis on korostanut – yhteiskunnan ”imaginaarisesta perustasta”. Niinpä se mikä on ymmärrettävä yhteiskunnan voimaksi, mahdiksi tai potenssiksi ei koskaan ole, eikä ehkä koskaan ole ollut yhteiskunta itse – tähän olisi puhdasta taikuutta – vaan jonkinlainen *pikakirjoitus, kartta tai malli kaikista niistä mobilisoiduista olioista, joiden avulla erilaiset asymmetriat ja katkokset on harsittu kasaan*. Näin ollen aikaisemmin esitettyjä yhteiskuntapoliittisen mallintamisen tai organisatorisen hallinnan tarvitsemia konstitutiivisia periaatteitakaan ei voida saada selville – vaikka sellaista kiihtyvällä vauhdilla yritetään – toimijoilta kyselemällä tai kaikkivoivan päättämisen pohjalta, vaan ne on erityistoimin analysoitava esiin. Mikä muu voisikaan olla yhteiskuntatieteen tehtävänä.

”Syrjäytyminen”

Inklusio ja eksklusio. Inklusio, siis pääsy yhteiskunnan järjestelmiin ja instituutioihin on kaikkien modernien yhteiskuntien funktiojärjestelmien edellytys. Se ei ole pelkkä valinnainen kriteeri tai normi, joten kaikenlainen ”osallistumattomuus” ja ”kuulumattomuuskin” aina pitävät sisällään jonkin roolinoton tai johonkin kuulumisen mahdollisuuden. Inklusio voi tarkoittaa johonkin kuulumista, jäsenyyttä, osallistumista, huolehtimista, asumista, olemista jne. Eksklusio, siis pääsemättömyys yhteiskuntaan ja instituutioihin, on paitsi sosiaalinen ongelma ja aikakauden puheenaihe myös keskeinen yhteiskunnan itsekuvauksen kontingenssin ongelma. Kun on olemassa yhteiskunnan ja sen instituutioiden saavuttamattomissa olevia asioita ja tekijöitä, käytössä olevien sosio-kulttuuristen luokitusten tavoittamattomia olioita ja habituaalisesti jäsentämättömiä ominaisuuksia, niitä ei myöskään voida kuvata. ”Yhteiskunnassa” tämä on uhka. Sellaisesta, jota ei voida kuvata ja josta ei ole esitystä, uhkaa tulla vaara ”kaikille”.

Apaattinen osallisuus. Dramaattinen tyhjän päälle joutuminen, vaikutuksiltaan kauaskantoinen ulosjoutuminen, jokin sellainen kuin ”konstitutiivinen kodittomuus” (Plessner) tai ”negatiivinen näkymättömäksi tuleminen” synnyttää sosiaaliseen maailmaan olennaisen vaaran. Se uhkaa raunioittaa hyvinvointivaltion, siis inklusion välikäden, instrumentin ja lopulta poliittisen projektin perusteet (vrt. Sipilä 1979). Syrjäyttämisen kautta nimittäin muodostuu erilaisia käsittein saavuttamattomissa olevia ja vuorovaikutuksellisesti epämääräisiä rinnakkaismaailmoita. Lisäksi eksklusio antaa arvaamatonta tunnepohjaa populistisille liikkeille (Bude 2004, 5). Pahimmillaan se voi näyttäytyä uhka-

kuvana, jossa instituutioiden, vuorovaikutussuhteiden ja reproduktioyhteyden ulkopuolelle jääneet nähdään enää oman fatalistisen dynamiikkansa kuvauksissa. Kun ei ole koulutusta, tuloja, perhettä, luottoa eikä kunnioitusta, syrjäytynyt voi kiinnittyä yhteiskuntaan pelkästään puutteensa, tarkemmin sanottuna pelkästään apaattisen osallisuutensa perusteella.

Uudet eksklusion muodot. Reilusti yli neljännesvuosisadan ajan jatkunut syrjäytymiskeskustelu on opettanut, ettei aivan näin yksinkertaisesta asetelmasta ole kysymys. Keskustelua seuranneet tietävät, että totaalikuvauksia on opittu välttämään, relativismi on ajan hengen mukaisesti tullut yhä hyväksyttävämmäksi ja kuvaustapaa voidaan uuden pelivaran avustuksella huomattavasti venyttää eri suuntiin. Kirkkohallituksessa vieraillessani huomasin, että siellä puhutaan ”syvenevästä” syrjäytymisestä. Erästä väitöskirjasta opin, että maahanmuuttajia käsittelevässä tutkimuksessa puhutaan ”vaakasuorisesta” syrjäytymisestä. Vanhastaan tiedämme, että sektoritutkijat ovat suorastaan kilpailleet siitä kuinka monta numeroa otetaan käyttöön ”lukumääräisesti” syrjäytyneitä kuvattaessa. Erilaisten kuvaustapojen takana täytyy olla erilaiset problematisointitavat ja erilaiset problematiikat. Niiden avaaminen ja ihmetteleminen kuuluu yhteiskuntatieteen perustehtäviin ja vaikuttaa olennaisesti yhteiskunnan kuvaamiseen. Pitemmälle menevien inklusion muotojen hahmottamisesta näyttää todella siis seuraavan uusien eksklusion muotojen nimeäminen sekä niitä koskevien teemojen kehittäminen. Eksklusio ja inkluusio kulkevat siis käsi kädessä. Mutta keskustelu siitä minkälaiset *inkluusioprofiilit* (Burzan & Schimank 2004) eri ihmisillä eri ikäkausina ja eri elämänvaiheissa on, ei ole vielä edes alkanut. Jos ”syvenevä” viittaa uskonnon, ”vaakasuora” median ja ”numeerinen” yhteiskuntapoliittisten palvelusten maailmaan liittyvään syrjäytymiseen, tarvitsemme adjektiivin vielä ainakin ammatille, urheilulle, ystävyydelle, perheelle, tieteelle, kulttuurille, kulutukselle ja oikeudelle ominaiselle syrjäytymiselle.

Problematisoinnin näköala. Jo yhdellä ainoalla henkilöllä voi olla monia eksklusion teemoja ja näköaloja. *Kansalaisena* minua kiinnostaa miten yhteiskunta on voitu mallintaa niin, että inklusion periaatteita soveltamaan pyrkivän ja suorastaan inklusion projektina tunnetun hyvinvointivaltion toiminnan valossa osa väestöstä ei kuulu – eikä sen ehkä kuulukaan kuulua – ”yhteiskunnan” piiriin. *Kansalaisena* myös ihmettelen kuinka epäselvästi, välipitämättömästi ja epäyhteiskunnallisesti monet poliitikot kuvaavat monikenttäistä ja monista eri järjestyksistä integroitua ”yhteiskuntaa”. *Tutkijana* minua kiinnostaa enemmän se, mitä esikuvia, taustaoletuksia ja *ad hoc* arviointeja yhteiskunnan mallintamisessa on sovellettu, miten ne vaikuttavat lopputuloksiin sekä minkälainen ”hyvinvointi” yhteiskuntaan tällaisten määritysten avulla tuotetaan. *Professorina* haluan – kuten varmaankin on jo käynyt ilmi – tietää enemmän muun muassa siitä, kuinka yliopistollinen tutkimus ja sektoritutkimus vaikuttavat yhteiskuntakuvauksissa toisiinsa ja kuinka paljon kulloinkin sosiaalisten ongelmien ”integraatiosemantiikka” – josta kohta keskustelen enemmän – asettaa ehtoja yhteiskunnan kuvaamiselle ja jopa dominoi sitä.

Yhteiskuntasemantiikka. Ekskluusion käsite ei ole mikään poliittisen aritmetiikan tuote. Se ei liioin pelkisty valtion, kirkon, yliopiston, lain eikä valtäväestönkään aktiivisen toiminnan aiheuttamaksi. Se saa tukea ja väriä erilaisista yhteiskunnassa ja kulttuurissa vaikuttavista semanttisista traditioista. Ilman niiden tuntemusta inkluusio- ja ekskluusiopuheen sekä niihin kytkeytyneiden yhteiskuntakuvausten tulkinnat jäävät oletettavasti köyhiksi. On syytä huomata varhaiset integraation purkautumiseen, umpeutumiseen tai sisäänpäin murtumiseen (imploosioon) viittaavat keskustelukontekstit. Valtiollisten yhteiskuntaolojen sokaisemana emme ehkä heti huomaa anglosaksiseen termiin ”*underclass*” ja ranskalaiseen termiin ”*les exclus*” liittyvää ja nimenomaan yhteiskuntakuvausten yhteydessä aktualisoituvaa republikaanista semantiikkaa (Bude 2004). Ensiksi mainittu muistuttaa kolonialismin ajan kansalaisuudettomuudesta tai muusta sietämättömästä sorrosta, ja sikäli kuin tämä yhteiskuntasemantiikka on vielä elossa, vaikuttaa piikkinä liberaalin individualismin lihassa. Jälkimmäinen taas muistuttaa paarialuokan olemassaolosta, mikä on merkki republikaanista järjestelmää ja koko ranskalaisena olemisen kulttuuria, koulutusta ja elämäntapaa uhkaavasta vaarasta. Voimme kysyä mikä tarkkaan ottaen on ekskluusion käsitteen mukana kulkeva ja yhteiskuntasemantiikasta huolehtiva ”me-asetelma” ja miten se on ja ei ole yhteydessä yhteiskuntakuvaukseen?

Kaksoishermeneutiikka. Sosiaalitieteiden kohteena on sellainen todellisuus, johon sosiaalityöntekijä yhteiskunnan tarkkailijana itekin osallistuu ja kuuluu, ja juuri siksi puhumme itsekuvauksista, aivan konkreettisesti itseä koskevista kuvauksista. Yhteiskuntaa ei voi käsittää esimerkiksi spatiaaliseksi yksiköksi, manageriaaliseksi päätösjoukoksi tai järjestelmämalliksi, vaan se on – vaikka kuinka heterogeeninen – ymmärrettävä aina jo olemassa olevaksi nykyisyydeksi, jossa painottuu ennen muuta *suhde siihen itseensä*. Ekskluusion käsitteeseen sisältyvä *implisiittinen me-suhde* voidaan tulkita siten, että se on varmistamassa tai muistuttamassa siitä, että yhteiskuntatieteiden esittämät kuvaukset todella osallistuvat yhteiskunnan itsekuvaukseen. Näin ollen ekskluusiosta raportoiva tutkimus osallistuu myös aktiivisesti yhteiskunnallista itseymmärrystä koskevaan keskusteluun samalla kun lisääntyvä differentioituminen ja muutosten aiheuttamat murrokset ja järjestysongelmat toisaalta vaikeuttavat itsehavainnointia ja monimutkaistavat itsekuvauksia.

Sosiaalisten ongelmien semantiikka

Angloamerikkalaisessa ja ranskalaisessa keskustelussa ekskluusioilmiöille näyttää siis löytyvän ainakin jonkinlaisia kontekstualisoivia tarinoita ja täsmäntäviä lukemis- ja ymmärrystapoja. Ne saattavat auttaa tutkimusten lukijoita, tutkimuseräisen keskustelujen seuraajia ja päätöksentekijöitä ymmärtämään mistä ekskluusiosta ja marginalisoinnista keskustelevat tutkijat keskustelevat. Onko pohjoismaisessa yhteiskuntakuvauksessa yhteiskunnallistumisen vaarantumisesta kertovia itsestäänselviä merkityskäsitteitä? Mihin ja miten integroituun tai vahvistettuun todellisuuteen yhteiskuntatiede kiin-

nitty? Onko ajateltavissa, että eksklusio-käsitteeseen ei sisälly edellä hahmoteltua tasavaltalaista me-suhdetta, emmekä siten yhteiskuntasemanttisesta yksinkertaisuudestamme johtuen tiedä emmekä ymmärrä mistä eksklusiosta raportoivat sosiaalitutkijat todellisuudessa puhuvat, emmekä edes mitä he oikeastaan tutkivat? Onko tämä seikka osatekijä siinä, että Tuula Helne (2002) tutkimuksessaan ”*Syrjäytymisen yhteiskunta*” keskittyy yhteiskuntakuvauksien tarkastelun sijasta erilaisiin metatason paradokseihin, joita – kuten edellä on todettu – todella riittää?

Hyvinvoinnin henki. Syrjäytyneet ymmärretään ”epätyypillisinä” ja ”vääranlaisina” kykenemättömiksi tai ainakin vaillinaisiksi tavoittelemaan omaa parastaan, harkitsemaan omia tavoitteitaan ja järjestämään omaa elämäänsä (Helén 2004). He ovat oikeastaan kaksinkertaisesti syrjäytyneitä. Paitsi että heiltä puuttuu pohjoismaisen lajityypin mukainen rationaalinen pyrkimys hyvinvointiin, heiltä puuttuu myös siihen perustuva ja sen mahdollistama kontribuutio yhteiskunnan hyväksi. Heidän elämänsä ei koidu kaikkien ja itse kunkin hyväksi. Kun tähän vielä yhdistetään se pohjoismaisen hyvinvointiajattelun perusajatus, että julkisen vallan tehtävänä on taata ja varmistaa oma onnen tavoittelun edellytykset ja ohjata ihmiset aivan käytännöllisesti tämän orientaation piiriin, voidaan ymmärtää myös syrjäytyneiden lukumäärään (eikä siis sen syvyyteen tai horisontaalisuuteen) painottuvaa hyvinvointivaltiollista semantiikkaa. Syvyydessä ja katutasossa on kyse jostain muusta. Standardeja ja poikkeamia standardeista voidaan kuvata tapauksia koskevien laskutoimitusten avulla. Syrjäytymiskäsitteen mukana kulkevan me-suhteen erityispainotuksena näyttää olevan poliittisten artikulaatioiden ja ylipäänsä politiikan tuolle puolen menevä *integratiivinen merkitys* (Bude 2004, 9). Kyky ja taito tehdä hämmennyksestä ja integratiivisen kehityksen antaman ohjauksen heikkenemisestä huolimatta päätöksiä on arvokasta, koska se on merkki tehokkaan tai toimivana pidetystä elämäkäytännön hallinnasta ja ”hyvinvointisesta” suhtautumisesta elämään.

Integraatiosemantiikka. ”Hyvinvointiyhteiskunnan” käsite soveltuu erinomaisesti ”jatkuvuuden ja katkosten korostusten konsensuaaliseen yhteensovitukseen”, ja lisäksi sitä voidaan käyttää ”vallitsevien olosuhteiden tai kehityskulkujen kuvauksena” (Kettunen 2001, 266). Samalla kun sen suojissa kansalaisia integroidaan elämäkäytäntöjen ja hyvinvoinnin yhteensovitukseen, katse kääntyy tiettyihin reuna- tai ääriryhmiin, jotka omalta reunaltaan vaativat yhdessä hyvinvointivaltion asianajajien kanssa hyvinvointivaltiolle kuuluvan integraatiotehtävien toteuttamista. Yhteiskuntatieteissä on monia erityisaloja, jotka suorittavat tähän liittyvää havainnointia ja tarkkailua. Sen tuloksena syntyviä yhteiskuntakuvauksia seuraavat ammattikäytännöissään sosiaalisten kysymysten parissa työskentelevät professionaaliset yleisöt. Integraatiosemantiikka on siis sosiaalitieteellisten yhteiskuntakuvausten ja hyvinvointivaltion liiton erityinen esimerkki. Aikaisemmin poikkeukset normaalista hyvinvoinnista – ei siis eksklusio tai marginalisoituminen – olivat reuna-alueiden kuvauksen avainkäsite. Nykyään tilanne on toisenlainen. Nykyään yhteiskuntatie-

teessä (sosiaalitutkimuksessa) tulee kehittää sellaista käsitteistöä, jonka avulla yhteiskunnan keskustan ja reunan yhteys otetaan vallitsevien olojen kuvauksen perustaksi, ja jolla siis pyritään kuvaamaan yhteiskunnan uusia hämmäntäviä ja oikullisia sisäisiä erotteluja.

Elämäikäytännöt. Yhteiskuntakuvauksen pohtijaa alkaa kiinnostaa onko kukaan kartoittanut sellaisia kriisi- tai ongelmaryhmiä, joita käytössä olevan vertailevan semantiikan avulla ei ole onnistuttu kuvailemaan. Paljon on olemassa eksklusion logiikan erityisreittien kuvausta tavoittelevia tyypittelyjä (voittajat/häviäjät, pärjääjät/putoajat, pelissä olevat/pelistä pudonneet jne.). Näistä on kuitenkin mahdotonta muodostaa mitään yhteiskunnan esityksessä tarvittavaa ”sosiaalisten suhteiden rakennetta” tai ”moraalis-poliittista järjestystä”. Pikemminkin tyypit heijastelevat vanhaa kahtiajakoa systeemiin ja elämismaailmaan, tai erottelua ”yleistä etua toteuttavan yhteiskunnan” ja ”elämisen olosuhteina olevan yhteiskunnan” (Kettunen 2003, 188) välillä. Edellä mainittua paljon kiinnostavampi onkin keskustelu hyvinvointi-instituutioiden ja elämäikäytöntöjen (kokemusten ja odotusten) välisten ristiriitojen kuvaamisesta ja tulkinnoista (Bude 2004, 11) sekä kansalaisen, vakuutetun, potilaan, asiakkaan, toimijan niin sanotusta omasta äänestä. Tämä tuntuu avaavan näkökulman, jota parikymmentä vuotta sitten ei vielä olisi osattu ottaa vakavasti. Näyttää siltä, että kaikille – siis kenelle tahansa – hyvinvoinnin nimissä sosiaalista turvaa ja suojaa lupavasta, ja siis myös yhteiskunnan hyväksi koituvasta ”hyvinvointivaltioista” on erityisesti tietyille sukupolvelle tullut myös sosiaalisen turvattomuuden lähde. Hyvinvointivaltio ei vain tukahduta autenttista ja omakohtaista onnen mahdollisuutta ”riistäessään ihmiseltä sen huolen (Sorge), joka hänet konstituoii” (Ojakangas 2002, 110). Se myös syyllistyy yksipuoliseen petokseen kieltäytyessään vastaamasta oikeutettuihin tarpeisiin.

Omat kokemukset. Yhteiskunnan eri osia yhteen sulattavan ja yhteiskunnan loppukohdennusta muokkaavan metaforapuheen rinnalle on jo tullut sisäisistä näkemyksistä ja välittömistä kokemuksista kertova puhe. Yhdistyessään subjektien ja objektien rakenteellista yhtäläisyyttä tai post-sosiaalisia suhteita (Knorr Cetina 2001, 530) sekä oman itseyden historiallisten kokemusten käytökelpoisuutta (Wagner 2001b) koskevaan keskusteluun, ne synnyttävät uuden haasteen: omiin kokemuksiin ja kulttuurisesti jaettuun elämänmuotoihin tukeutuvan yhteiskuntakuvauksen ei ole enää mahdollista toimia samankaltaisuuteen ja yhtenäisyyteen nojaavan yhteisöajattelun pohjalta (vrt. Julkunen ym. 2005). Tämä merkitsee sitä, että toimijoiden kokemusmaailmasta ja arkielämän historiasta ei tarvitse eikä ole syytä tehdä sosiaalipolitiikan virallisen kuvauskaavan mukaista esitystä (vrt. Uljas 2005).

Sosiaalinen sosiologiassa. Uuden tulkinnan ja täsmennyksen esittäminen sosiaalisista suhteista ja sosiaalisista muodoista koskee koko yhteiskuntatiedettä. Ainakin aluksi näyttää avautuvan geerziläistä etnografiaa muistuttava pehmeä sosiaalipolitiikka, joka esittää merkityksiä koskevia arvauksia, asettaa kysymyksiä ja pyrkii oppimaan paremmista kysymyksistä. Tämä on tullut tarpeelliseksi, koska kaavanmukaiset kuvaukset kertovat harvoin mitään olennaista

ihmisten sosiaalisista yhteyksistä. Sosiologiassa yhteiskunnan käsitettä ei voi ymmärtää ilman sosiaalisen analytiikkaa. ”Yksilö konkreettisenä yhtenäisyytenä” eikä liioin ”yhteiskunta konkreettisenä yksikkönä” ei voinut Simmelin mukaan olla sosiologian lähtökohta (Noro 2005, 16). Sen sijaan Simmelin sosiologiassa hakeudutaan puhumaan ”yhteiskunnan eriytymisestä (differentiaatio) puhumatta kuitenkaan yhteiskunnasta substanssina, joka eriytyy”.

Sosiaalinen sosiaalipolitiikassa. Sosiaalipolitiikassa sosiaalisen sidotaan sosiaaliteknologioihin, sosiaalikansalaisuuteen, sosiaalivaltioon ja sosiaaliturvaan. Vakuutus on teknologia tai peilin teknologiaa, jonka kautta ”yhteiskunnat alkavat (nyt) tarkastella itseään ja ongelmiaan riskitekniikan yleisten periaatteiden mukaisesti” (Ewald 2005, 57). Kansalaisuus on inklusion operationaalinen määritelmä. Valtio on julkisen vastuun kantaja ja turva sen suorittaja. Ajateltiin asia mitä kautta (valtio, talous, kansalaisyhteiskunta, liikkeet) tahansa, ilman yhteiskunnan tarjoamaa ”yhteiskunnallista yhteyttä” ei sosiaalipolitiikka ole ollut ajateltavissa. Sama asia voidaan muotoilla myös terävämmin. Sosiaalipolitiikka on ajattelutapa, jossa ”yhteiskunta” esiintyy sekä tekijänä että teon kohteena, sekä edellytyksenä että tuloksena. Yhteiskunta on kiertäviin syy-yhteyksiin ja itseensä viittaavuuteen nojaava, itse itsensä oikeuttava kehä.

Puhdas sosiaalinen. Myöhäismodernissa ovat yleistyneet puhtaat suhteet (pure relationships, ks. Giddens 1991), joilla on oma refleksiivisyytensä ja oma sisäinen järjestyksensä. Ne liittyvät erityisesti henkilökohtaiseen elämään, läheisyyteen ja elämäntyyliin autenttisuuteen. Puhtaat suhteet ovat sellaisia, joissa ulkoiset kriteerit ja niitä tukevat kehykset ovat purkautuneet. Suhde lepää ja sen on levättävä yksinomaan sellaisten arvojen, palkintojen, tyydytyksen ja luottamuksen muotojen varassa, joita suhde sinänsä tuottaa. Siksi vapaaehtoiset sisäiset sitoumukset ja sisäiset prosessit ovat sekä sosiaalista toimintaa, aloitteellisuutta ja aktiivisuutta liikkeelle panevia että niitä psykososiaalisesti tasapainottavia voimia. Ne voidaan vapaaehtoisesti purkaa ja niiden ymmärretään aina olevan voimassa vain ”toistaiseksi”. Kaikkiin elämäntyyliin tällaista generistä symmetriaa ei ole tarpeen laajentaa. Henkilökohtaisuuden yhdysside on myös kantajalleen kuorma, sillä kaikki voimavarat on mobilisoitava ”autenttisesti”. Koska puhtaat suhteet on riisuttu ulkoisten moraalisten kriteerien tarjoamista iskunvaimennuksista, kohtalokkaat käänneet ja muutokset ovat erityisen tuntuvia. Olennaisinta tässä on se (vrt. Nedelmann 2003, 68), että ”sosiaalisuus” ei sisäisyydessään eikä sisäänpäin kääntyneisyydessäkään ole selitettävissä vieraantuneisuudella eikä ylyksilöllisillä mystisillä mahdeilla.

Toisen asteen tarkastelu. Tämä on uudenlainen todellisuus, jota ei kuvata diagrammojen, politiikkainstrumenttien, päätöksentekomuotojen taikka sosiaalipolitiikan välittömien lopputulosten avulla. Sen puutteiden, ongelmien ja epäjärjestyksen kuvaaminen edellyttää muuttuneiden toimintatilojen ja järjestyksien problematisointia. Niitä koskevan analyysin tai diagnoosin tekijän ensisijaisena tehtävänä ei ole ryhtyä välittömästi tilannetta korjaavaan

interventioon, vaan tämän on pikemminkin saatava selville mikä tekee monet samanaikaiset syyt ja vastaukset mahdolliseksi ja ymmärrettävä rajoittaa omaa roolia ja jopa rajoittaa omaa kyseenalaistamisen tapaa (Rabinow 2005, 43). Hänen on asetettava toisen asteen tarkastelijaksi, jonka tehtävänä on ryhtyä tulkitsemaan *modaalisia* – toimintatapaa ja toimintahorisonttia koskevia – muutoksia. Käytännöllisesti sen voi tiivistää näin: annettu tilanne ei ole enää annettu, vaan myös harkintaa ja pohdintaa edellyttävä kysymys.

Huolehtimisen representaatio tarkoittaa esimerkiksi sitä, että hyvinvointiinstituutiot ovat ne ”suomalaisen yhteiskunnan kasvot ja toimeenpano” (Julkuinen ym. 2005, 265), joiden pohjalta yhtenäisyydestä voidaan puhua. Voidaan myös puhua *vapauttamisesta huoleen*, jolla ei auteta yleisemmän kokonaisuuden osaksi, vaan autetaan ”toista tulemaan huoleessaan läpinäkyväksi itselleen” (Ojakangas 2002, 111). Tällöin syntyy sellaisia tahtiloja, järjestelyjä, taipumuksia, määrittelyperiaatteita tai konstitutiivisia periaatteita, jotka *itse-organisaation* (ks. Gross & Krohn 2005) tavoin omalla toiminnallaan vaikuttavat todellisuuteen. Näistä innostutaan eritoten siksi, että omasta toiminnasta tulee ainutlaatuinen taustakuvio, joka ei anna todellisuudelle mahdollisuutta vetää sitä nenästä. Mitään ympäröivää yhteiskuntaa ei ole. Silloin ei yhteiskunta myöskään vertaudu mihinkään substanssiin tai kokonaisuuteen. Se ei liioin paljasta keskustaan eikä avaa sydäntään kellekään. Se ei ole etukäteen edellytetty integraatioyhteys, se vain ”tekee tietäväksi”.

Lopuksi: Yhteiskunnan pelastaminen siltä itseltään

Yhteiskunnan moninkertaisen itsekuvauksen kaava voidaan lopulta esittää seuraavasti: yhteiskunta tarvitsee informaatiota yhteiskunnallisista olosuhteista voidakseen antaa sellaisen kuvan yhteiskunnallisista olosuhteista, että se voidaan hyväksyä kuvaukseksi yhteiskunnallisista olosuhteista, joka vastaa yhteiskunnalle perusteen säännellä yhteiskuntaa yhteiskunnallisten kysymysten ratkaisemiseksi. ”Yhteiskunta” esiintyy subjektina, esityksenä, kohteena, käytäntönä, kysymyksenä sekä kokonaisuutena. Normatiivisena käsitteenä ”yhteiskunnan” ymmärretään tarjoavan välineet määritellä, millainen toiminta edustaa oikeaa tietoa, kuvaa, esitystä, tahtoa, normia, sääntelyä ja tulosta. Se siis toteuttaa sekä itseään että itse oikeuttamaansa normatiivista voimaa.

Yhteiskunnan kuvaamista ja esittämistä koskevan keskustelun eräänä tehtävä pitäisi ehkä olla ”yhteiskunnan” pelastaminen siltä itseltään. ”Se itse” tarkoittaa tässä sen suorittamaa yleisyyden ja yhtenäisyyden esittämistehtävää. Itsesuhteen vuoksi tämä ei ole helppoa. Toisaalta uusia ihmekeinoja ei tarvita. Tämä voi tapahtua kehittelemällä edelleen yhteiskunnan kuvaustapoja, arvioimalla rakenteellisia ja epistemologisia muutoksia sekä radikalisoimalla yhteiskunnan eriytymisen tarkasteluja. Jürgen Habermas on ehdottanut, että yleisyys ja yhtenäisyys saavutetaan kielen ja kommunikation avulla. Se auttaa vapauttamaan moninkertaisesti hyvän yhteiskunnan dilemmasta. ”Yhteiskunnalle” annetaan lupa olla ristiriitainen kokonaisuus (kontrafaktinen kollektiviteetti, ks. Bude 2005). Se vapautetaan oikeudellis-poliittisen legitimiteetin ja yhteis-

kuntapoliittisen tilinpidon ohjenuorana olevasta mahdollisimman kätevästi toteutettavissa olevan rationaalisen mallin alaisuudesta. Maailmassa saa tapahtua myös sellaista, joka on rationaalisen mallin vastaista. Tulevaisuus voidaan muotoilla avoimeksi.

Yleisyyttä ja yhtenäisyyttä ylläpitävät periaatteet haihtuvat helposti olemattomiin ja sitovaan intersubjektiviteettiin pohjaavat periaatteet käyvät helposti voimattomiksi (Bude 2005, 205). Jos taas mennään tämän tarkoituksiltaan ja periaatteiltaan suljetun maailman ulkopuolelle, mahdollisuudet tulevatkin siellä suhteutetuksi fiktion, luovuuteen, imitaatioon ja kontingenssiin. Silloin hahmottuu erikoisen kiinnostava me-suhde, nimittäin sellainen, jossa kuvaus, havainnot ja esitys onkin toteutettu suhteessa sellaiseen toiseen, joka jo ymmärtää ”projektin” ohimenevyyden.

Kirjallisuus

- Becker, Uwe (1998) From Social Scientific Functionalism to Open Functional Logic. *Theory and Society* 17 (4), 865-883.
- Boltanski, Luc (1999) *Distant Suffering. Morality, Media and Politics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Bude, Heinz (2005) Erbschaft des schuldigen Denkens. Jürgen Habermas und Jacques Derrida als Denker der Nachkriegszeit. *Merkur* 671, 195-206.
- Bude, Heinz (2004) Das Phänomen der Exklusion. *Mittelweg* 36 (4), 3-15.
- Burzan, Nicole & Schimank, Uwe (2004) Inklusionsprofile – Überlegungen zu einer differenzierungstheoretischen “Sozialstrukturanalyse”. Teoksessa Thomas Schwinn (toim.) *Differenzierung und soziale Ungleichheit*. Frankfurt am Main: Humanities Online, 209-237.
- Deleuze, Gilles (1992) *Foucault*. Minneapolis and London: University of Minneapolis Press.
- Eräsaari, Risto (1990) Sosiaalisen edistämisen politiikan rajat. *Sosiaalipolitiikka-vuosikirja* 1990, 1-33.
- Ewald, Francois (2005) Vakuutusyhteiskunnan synty. Teoksessa Katri Hellsten & Tuula Helne (toim.) *Vakuuttava sosiaalivakuutus?* Helsinki: Kelan tutkimusosasto, 44-66.
- Giddens, Anthony (1991) *Modernity and Self-Identity. Self and Society in the Late Modern Age*. Cambridge: Polity Press.
- Gross, Matthias & Krohn, Wolfgang (2005) Society as experiment: sociological foundations for a self-experimental society. *History of the Human Sciences* 18 (2), 63-86.
- Helén, Ilpo (2004). Avauspuheenvuoro paneelissa ”Onko Suomi enää pohjoismainen hyvinvointivaltio?”. Sosiaalipolitiikan päivät 30.10.2004.
- Helén, Ilpo (2005) Genealogia kritiikkinä. *Sosiologia* 42 (2), 93-109.
- Helne, Tuula (2002) Syrjäytymisen yhteiskunta. *Tutkimuksia* 123. Helsinki: Stakes.
- Hvinden, Bjorn (2000) Onko sosiaalipolitiikka omaksunut sosiologian hylkäämät vanhentuneet käsitteet. *Janus* 8 (2), 134-149.
- Joas, Hans (2002) The Age Of Contingency. *Acta Sociologica* 47 (4), 408-412.
- Julkunen, Raija & Niemi, Riikka & Virkki, Tuija (2005) Vakuutus, luottamus ja vääryys. Teoksessa Katri Hellsten & Tuula Helne (toim.) *Vakuuttava sosiaalivakuutus?* Helsinki: Kelan tutkimusosasto, 242-268.
- Kangas, Risto (2001) Yhteiskunta. Tutkielmia yhteiskunnasta, yhteiskunnan käsitteestä ja sosiologiasta. Helsinki: Tutkijaliitto.
- Kettunen Pauli (2001) Mitä yhteiskunta tekee Pohjoismaissa? *Tiede & Edistys* 26 (4), 257-269.
- Kettunen, Pauli (2003) Yhteiskunta, teoksessa Matti Hyvärinen ym. (toim.) *Käsitteet liikkeessä. Suomen poliittisen kulttuurin käsittehistoria*. Tampere: Vastapaino, 167-212.
- Knorr Cetina, Karin (2001) Postsocial Relations: Theorizing Sociality in a Postsocial Environment. Teoksessa George Ritzer & Barry Smart (toim.): *Handbook of Social Theory*. London: Sage, 520-537.
- Koikkalainen, Petri (2005) *The Life of Political Philosophy After its Death*. Rovaniemi: University of Lapland.
- Kuusi; Pekka (1963) Hyvinvointivaltion ideologia. Teoksessa Kauko Sipponen & Jouko Hulkko (toim.) *Yhteiskuntasuunnittelu*. Helsinki: Suomalaisuuden liitto, 125-135.
- Lash, Scott (2005) *Lebenssoziologie. Georg Simmel in the Information Age*. *Theory, Culture & Society* 22 (3), 1-23.
- Latour, Bruno (2005) *Reassembling the Social. An Introduction to Actor – Network – Theory (ANT)*. Ox-

- ford: Oxford University Press.
- Leisering, Lutz (2003) Nation state and welfare state an intellectual and political history. *Journal of European Social Policy* 13 (2), 175-185.
- Leisering, Lutz (2004) Desillusionierungen der modernen Fortschritts Glaubens. "Soziale Exklusion" als gesellschaftliche Selbstbeschreibung und soziologisches Konzept. Teoksessa Thomas Schwinn (toim.): *Differenzierung und soziale Ungleichheit*. Frankfurt am Main: Humanities Online, 238-268.
- Luhmann, Niklas (1994) Poliittinen teoria hyvinvointivaltiossa. *Janus* 2 (1), 2-10.
- Makropoulos, Michael (2004) Kontingenz. Aspekte einer theoretischen Semantik der Moderne. *Archives Européennes de Sociologie* XLV (3), 369-399.
- Myrdal, Gunnar (1960) *Beyond the welfare state*. London: Yale University Press.
- Nedelmann, Birgitta (2003) The Continuing Relevance of Georg Simmel: Staking Out Anew the Field of Sociology. Teoksessa George Ritzer & Barry Smart (toim.) *Handbook of Social Theory*. London: Sage, 66-78.
- Noro, Arto (2005) *Esipuhe suomennosvalikoimaan*. Teoksessa Georg Simmel. Suurkaupunki ja moderni elämä. Kirjoituksia vuosilta 1895-1917. Helsinki: Gaudeamus, 7-24.
- Ojakangas, Mika (2002) *Kenen tahansa politiikka*. Kohti ulossulkematonta demokraattista yhteisöä. Helsinki: Tutkijaliitto.
- Rabinow, Paul (2005) *Midst Anthropology's problems*. Teoksessa Aihwa Ong & Stephen J. Collier (toim.) *Global Assemblages. Technology, Politics, and Ethics as Anthropological Problems*. Oxford: Blackwell, 40-53.
- Siikala, Jukka (2005) *Argumentteja auditoinnista*. *Tiede & Edistys* 30 (1), 27-45.
- Sipilä, Jorma (1979) *Sosiaalisten ongelmien synty ja lievittäminen*. Helsinki: Tammi.
- Thrift, Nigel (2005) *Knowing Capitalism*. London: Sage.
- Uljas, Päivi (2005) *Taistelu sosiaaliturvasta*. Ammattiyhdistysväen toiminta sosiaaliturvan puolesta 1957-1963. Helsinki: Like
- Wagner Peter (2001a) *A History and Theory of the Social Sciences*. Not All That Is Solid Melts into Air. London: Sage.
- Wagner, Peter (2001b) *Theorizing Modernity*. Inescapability and Attainability in Social Theory. London: Sage.